

گۆری سولتان ئیسحاق «سوهاک» له گوندی «شیخان»ی نزیک نهوسوود

ئیسحاق، ناویکه، له زۆریان دیارتره. بیهچهی ئەم پیره، بیرورای جیاجیای لهسهره. هه‌ندیک پێیان وایه کۆری شیخ عیسای به‌رنجی لای شاره‌زوره و سالی ۶۱۲ی کۆچی ۱۲۱۵ز، واته: له سه‌ردهمی ده‌سه‌لاتداریتی ئیلخاناندا هاتۆته دنیا و هه‌ندیکێ تریش ده‌لێن له سه‌دهی هه‌شتهمی هه‌جریدا ژیاوه. به‌لام به‌گۆیره‌ی رۆژژمێری سالی ۷۴۴ی ئەهلی هه‌ق، که له لایه‌ن نه‌وه و رابه‌رانی «ئەهلی هه‌ق»وه، له سالی ۱۳۷۲ی هه‌تاوی - ۱۹۹۳ز-دا چاپکراوه، سالی له دایکبوونی سولتان ئیسحاق «سحاق» رێکه‌وتی ۶۲۸ی کۆچی ۱۲۲۹ز- ده‌کات (۴، ۸). ئەم رابه‌ره‌ش: «سولتان سحاق» ناوچه‌کانی هه‌ورامان و جوانرۆ و گۆران و کێوه‌کانی **دالاهۆی** کردۆته شوێنی کار و بلاوکردنه‌وه‌ی ئایینی هه‌ق.

له سه‌ردهمی سولتان ئیسحاقدا، ئایینی ئەهلی هه‌ق ئاسۆبه‌کی به‌رینتر و بالاتری به‌خۆبه‌وه گرت و هه‌ر ئەمیش بنچینه‌کان و به‌رنامه و یاسای ئەهلی هه‌قی به‌شیوه‌ی شیعی ده‌ پرگه‌یی، ده‌ری، که ناوی نا: «سه‌رئه‌نجام» و یه‌کیکی له بنچینه‌کانی سه‌رئه‌نجام، په‌سه‌ندکردن و هه‌لبژاردنی «ته‌مووره» بوو، له نێوان سه‌رجه‌می ئامیگره‌لی مۆسیقاییدا و هه‌ک تاقانه ئامیگره‌کی مۆسیقای ئایینی په‌یره‌وانی ئەهلی هه‌ق داده‌نری و هه‌میشه‌ش دوای ناماده‌بوونی روح و پاک‌کردنه‌وه‌ی رۆح ده‌ستی بۆ ده‌بری.

رۆباب، نه‌ی، ده‌ف و ده‌هۆلیان به‌کاره‌یتاوه. (۴۸، ۳۴۰، ۲۴۱)

ئاکار و هه‌لسوکه‌وتی پێره‌وانی **ئەهلی هه‌ق** به‌گۆیره‌ی به‌رنامه‌به‌که، که له سه‌روودگه‌لی ئایینه‌که‌ی ئاندا «سه‌روودی یارسان» دا دیاریکراوه، ئەهلی هه‌ق، به‌م به‌رنامه نووسراوه ده‌لێن **ده‌فته‌ر**، یان **که‌لام**، که به‌ناویانگرتینیان سه‌رئه‌نجامه، یان **که‌لامی سه‌رئه‌نجام**، یان **که‌لامی خه‌زانه**؛ «سه‌رئه‌نجام» ییش **شه‌ش به‌شه**. که ناویان به‌مجۆره‌یه: ده‌وره‌ی حه‌وته‌وانه، بارگه‌ بارگه، گلیتم و گۆل، ده‌وره‌ی چل ته‌ن، ده‌وره‌ی عابدین، ورده سه‌رئه‌نجام.

جگه‌ له‌م چه‌ند **ده‌فته‌ره**، ده‌فته‌ری تریشیان هه‌یه، که له سه‌ده‌کانی چواره‌م، تا حه‌وته‌می هه‌جری، نووسراوه‌ته‌وه، وه‌ک: ده‌وره‌ی به‌هلۆل، ده‌وره‌ی بابا سه‌ره‌هنگ، ده‌وره‌ی شا خۆشین، ده‌وره‌ی بابا ناوس.

هه‌روه‌ها ده‌فته‌ری تریشیان به‌م ناوانه‌وه هه‌یه: ده‌فته‌ری پردیوه‌ر، ده‌فته‌ری ساوا، ده‌وره‌ی دامیار، ده‌وره‌ی بابا جه‌لیل، ده‌وره‌ی دیوانه‌گه‌وره، ده‌وره‌ی حه‌یده‌ری، که‌لامی ئەلماس خان، که‌لامی ته‌مپور، که‌لامی ئییل به‌گی جاف، که‌لامی نه‌ورۆز.

شیعریگه‌لی ئەم ده‌فته‌رانه، که به‌هه‌موویان **سه‌رئه‌نجام**، یان **سه‌روودی یارسانیان** پێ ده‌لێن، سه‌رله‌به‌ریه‌یان به‌کیشی ده‌ پرگه‌یین. که تیکرای شیعر و داستان و مه‌نزومه‌ی شیوه‌ی **گۆران** به‌گشتی و شیعی شاعیرانی ناسراوی ئەم شیوه‌ زمانه‌ش، هه‌موویان، له درێژه‌ی ئەم هه‌زار ساله‌ی رابوردوودا، هه‌ر به‌م کیشه‌ بووه.

ماشه‌للا سه‌رووی، که خۆی «ئەهلی هه‌ق»ه و نامیلکه‌یه‌کی ده‌ریاره‌ی **سه‌رئه‌نجام** «سه‌روودی یارسان» و ئەم ده‌فته‌رانه نووسیوه، سه‌بارت به‌سه‌رئه‌نجام ده‌لێ: «یارسان» زنجیره‌یه‌ک سه‌روودی ئایینی، که به **که‌لام** ناسراوه، «که‌لام» ییش، شیعریگه‌لیکن، کیشی تایبه‌تی خۆیان هه‌یه، ئەم سه‌روودانه له **جه‌مخانه‌دا به‌ته‌موور** و له‌سه‌ر ئاوازی تایبه‌تی ده‌وترین». (۱۶-۱۷)

واژه‌ی «یارسانی»ش له دوو وشه‌ پیکه‌اتوه. که وشه‌ی «یار» و «سان»ه و یار به‌جیا، به‌مانای: دۆست، ئاشنا، دلدار، دلبر، هاوڕی هاتوه، «سان» ییش له فه‌ره‌نگی **گۆران** و **پاریسی** کۆندا، به‌ مانای **شا** و **سولتان** دیت، که به‌گۆیره‌ی نامه‌ی **سه‌رئه‌نجام**، مه‌به‌ست له «شا و سولتان» ییش **رووی راستی** و ئاوینه‌ی خواجه. که به‌هه‌ردوو وشه‌ی لیکدراری **یارسان**، مانای: دۆستانی راستی و دلدارانی هه‌ق و یارانی خواناس و راستی په‌رست ده‌گرێته‌وه.

ده‌فته‌ره‌کانی ئەهلی هه‌ق که ئاماژه‌ن بۆ ناوی پیر و رابه‌رانیان: له ناویاندا سولتان

وتینهی جه نابی سهیید قاسمی ئەفزهلی «به کتیک له رابه رانی ئەهلی حق»
که به تایبه تی پیشکش ئەم کتیبه ی کردوه

کردون، به ریکۆپینکی ئەنجامی بدن و لای کەسانی بیگانهش به ئەهلی حق، هیچ شتییک لهو بارهیهوه نەدرکینن(۳۷، ۹). بۆیه فەلسەفە و دیدی ئەم ئایینه، بۆژیان و ئایینه و مردن، لهوه چتر و دژوارتره، ههروا بهراگوزاری و له چەند لاپه‌رهیهکی خێرای وهک ئیتره‌دا، بتوانرێ رابگه‌یه‌نرێ، به‌لام له سه‌ره‌تای ئەم سه‌ده‌یه‌وه، چەندان کوردناسی گه‌وره و دیار، به‌دهیان زمانی زیندووی جیهان، لیکۆلینه‌وه‌ی جیاجیایان ده‌باره‌ی ئەم ئایینه نووسیه‌وه. که دکتۆر مارف خەزدار، له کتیبی له بابەت میژووی ئەده‌بی کوردیه‌یه‌وه ئامازە‌ی بۆ هەندێ لهو کەسانه‌ کردووه، هه‌رچە‌نده هەندێ لهو کوردناسانه، هه‌له‌ی زۆریان ده‌باره‌ی واژه‌ی گۆران و ئایینی ئەهلی هه‌ق بلا‌وکردۆته‌وه و چەند نووسه‌ریکی کوردیش به‌هه‌مان شێوه، هه‌له‌کانی ئەوانیان دووپات کردۆته‌وه، به‌لام له‌به‌رئەوه‌ی کاری ئیسه، له‌م کورته به‌سه‌رکردنه‌وه‌یه‌دا، نیشاندانی دیدی ئەم ئایینه به‌ موسیقا؛ بۆیه بۆ ئەم شوتینه، ده‌رفه‌تی په‌ل و پۆ هاو‌پشتنی ئەو بابەته‌مان نییه و به‌ته‌نیا له‌نگه‌ر له‌سه‌ر دیدی موسیقایی ئەم ئایینه ده‌گرین.

موسیقا لای ئەهلی حق، وهک شتیکی موباره‌ک و موقه‌ده‌س و پیرۆز، سه‌یر ده‌کری.

هه‌ر سوڵتان ئیسه‌حاقیش فرمانی نووسینه‌وه‌ی هه‌ر (۷۲) ئاوازه‌که‌ی ئەهلی هه‌قی ده‌کرد، تا له‌ کۆر و کۆبوونه‌وه‌ی ئایینی و جینگه‌ی رازونیا‌ز و نه‌زر و شوتینی سازدانی کۆری زبکری موسیقایی‌دا بژه‌نرین و بیسه‌ترین*(۴۹، ۲۴۱) ناوچه‌کانی ئەهلی حق بریتین له‌ پارێزگه‌ی کرماشان و به‌تایبه‌تیش شه‌ره‌کانی: قه‌سری شیرین، سه‌رپیل، کرد، که‌نگاوهر، زه‌هاو ده‌وروبه‌ری بیته‌نیج، ماهیده‌شت، هه‌لیان و ناوچه‌کانی دلفان و پشتکۆ و خێلانی سه‌گه‌ندی لورستان و هه‌وشاری ئازه‌ربایجان و گه‌رووس و شیشه‌وان و نیلخچی و ناقاری ماکو و میان دواو و هه‌مه‌دان و تاران و دامینی کتوی ئەلبووز و پاتاق و شه‌ه‌ریار و لورستان و هه‌ندیکیش له‌ کوردستانی تورکیا و عێراقدا هه‌ن.

به‌لام سه‌ره‌رایی په‌رتویلاوی ئەو ناوچه جیاجیایانه‌ش، تیکرای پیره‌وانی ئەهلی هه‌ق وه‌ک وترا. هه‌ر به‌شێوه‌ی گۆرانی، سه‌ره‌ئەنجام «سه‌روودی یارسان» ده‌خوتنه‌وه، له‌ کاتی‌کدا وه‌ک وتمان: خێلی گۆران به‌کیکه‌ له‌و چەندان هۆزه‌ی له‌نیوان کرماشان و سه‌ندا ده‌ژین و ئەو تینگه‌یشتنه‌ش که‌ گوايه سه‌ره‌ئەنجام «سه‌روودی یارسان» به‌تایبه‌تی و سه‌روم‌ری شیعی شیتوه‌ی گۆران به‌گشتی، هه‌ر به‌شیتوه‌ی «گۆرانی»یه و لای کوردناسان و نووسه‌رانی کوردیش، هه‌روا سه‌قامگیر بووه. به‌پیتوبستی ده‌زانم سه‌رنجیکی ورد له‌م بواره‌دا ده‌ربهرم و بلیم: ئەو شیتوه‌یه‌ی «سه‌ره‌ئەنجام»ی پێ نووسراوه، شیتوه‌یه‌کی پاک و بیگه‌رد و سه‌ره‌خۆی گۆران نییه، به‌لکو شیتوه‌گه‌لیکی تیکه‌لی شیتوه‌کانی له‌ک و لوپ و که‌له‌ور و کرماشانی و مه‌روانی و کرمانجی سه‌نه‌ی به، که‌ شیتوه‌ی گۆران تیا‌یاندان زالت‌ر و زه‌ق‌تره. چونکه ئەگه‌رچی ناوی گۆرانی له‌م خێله‌وه‌ دا‌که‌وتوو، که‌ سه‌روم‌ری هه‌موویان له‌ پیره‌وانی «ئەهلی هه‌ق»ن، به‌لام خێلی «سەنجاب»یش ئەهلی هه‌قن. هه‌روه‌ها به‌شیکیش له‌ خێله‌کانی که‌له‌ور و زه‌نگه‌ی که‌ندۆله و عوسمانه‌وند و جه‌لاله‌ندیش، سه‌ر به‌ئایینی «ئەهلی هه‌ق»ن و له‌مه‌ش مه‌به‌ست ئەوه‌یه که‌ شیتوه‌زاری ئەم خێلانه‌ش که‌وتونه‌ته‌ ناو «سه‌ره‌ئەنجام» ده‌وه.

فەلسەفە و دیدی سه‌ره‌ئەنجام «سه‌روودی یارسان»، له‌لای تیکرای ئەهلی هه‌ق له‌ په‌لی وه‌حی دایه و ئەو پینوینی و ئامۆژگارییانه‌ی له‌ دووتوبی ئەم ئایینه‌دا هه‌ن، به‌بالترین به‌لگه‌ی رێبازکه‌یانی ده‌زانن و ئەو فرمانانه‌ش که‌ تیا‌یدا هاتوو، بۆ هه‌موو کاروباریکی ژبانی هه‌ر ئەندامیکی سه‌ر به‌ ئەهلی هه‌ق ده‌ست ده‌دا و له‌سه‌ر هه‌مووشیان پیتوبسته له‌هه‌ر په‌ل و له‌هه‌ر قۆناغیکی ژباندان، له‌ رۆژی له‌ دایکبوونیانه‌وه، تا مندالیتی و لاوتی و پیری و مردن؛ که‌ بۆ هه‌ره‌یه‌کی له‌و قۆناغانه، جو‌ریک یاسا و فرمانی بۆ دیاری

(*) سه‌رنج: سه‌یید خه‌لیل عالی خۆی له‌ بنه‌ماله‌ی سه‌ییده‌کانی ئەهلی هه‌قه و ئیستا دانیشتوی تاران.

لالش

قه‌ووال «قوال» ی یه‌زیدیان

یان: «کالۆ» ی میترا

پێره‌وانی ئەهلی هه‌ق له‌ کاتی کۆبوونه‌وه‌کانیاندا له‌ جه‌مخانه، که مه‌لبه‌ند و باره‌گای ئایینیانه، شیعەر و سروودگه‌لی یارسان «سه‌رئه‌نجام» به‌ئاوازی ته‌مووره‌وه ده‌خوێننه‌وه و ته‌مووریش لایان ئامیتریککی موباره‌که. بۆیه له‌ سه‌ره‌تای ده‌ست پیکردنی هه‌ر سروود خوێندنیکدا ته‌نبور، یان ته‌مووره‌که ماچ ده‌که‌ن و له‌ دوایشدا، دووباره‌ ماچی ده‌که‌نه‌وه.

***

واژه و ناوی ته‌نبوریش که وه‌ک ئیستای ده‌بیین، له‌ سه‌ره‌تادا له‌ دوو وشه‌ی لیک‌دراوی تار + مور پیکهاتوه، که یه‌که‌میان: تار، مانای ئامیتره‌ ژێداره‌که‌یه و دووه‌میشیان: مور له‌ ناوچه‌کانی دامینی کرماشان و ئیلامدا، به‌مانای کۆته‌ل و چه‌مهری و شیوه‌ن دیت و به‌هه‌ردوو وشه‌که‌ش مانای ئامیتری شیوه‌ن ده‌ده‌ن. که مه‌به‌ست له‌و رازوگریه و سۆز و لالانه‌وه و پارانه‌وه‌یه‌یه، که له‌ناخی پاکی دلدار «یار» هوه، بۆ دل‌به‌ر «سان، خوا» به‌ئاوازه‌وه هه‌ل‌ده‌رژێ. هه‌ر له‌به‌رئه‌مه‌ش، به‌و کاری سروود خوێندنه‌ی له‌ جه‌مخانه‌کانیاندا ده‌یخوێن، ده‌لێن: رازونیا.

ئه‌م ئامیتره، له‌ کوردستانی باشوور، به‌ته‌مووره و ته‌میره، ناوی ده‌به‌ن. له‌ناو کوردانی باکوور و به‌تایبه‌تیش له‌ سه‌دان سال دێتره‌وه، له‌ناو کوردانی ئیزه‌دی «یه‌زیدی» دا، که له‌ناوچه‌گه‌لی ده‌وک و موسل و جزیره و بۆتان و دیاره‌که‌ر و سه‌عرد و ماردین و نسیبین و ئه‌رمه‌نستان و تفلیسدا، نیشته‌جین و مه‌لبه‌ندی گشتییان له‌ شه‌نگار و بنکه‌ی گرنگ و سه‌ره‌کیشیان، له «لالش»...^(۱) به‌چه‌ند ناویکی تری وه‌ک: ته‌نبیر، ته‌میر، ته‌نبور ناوی ده‌به‌ن.

له‌جیتی خۆیدا یه‌تی، له‌ ناوه‌ینانی ئایینی یه‌زیدی دا، بلێم: په‌یره‌وانی ئایینی ئیزه‌دی «یه‌زیدی» بۆنه‌ی ئایینی و ئاهه‌نگی کۆمه‌لایه‌تیان زۆره و هه‌موویشی به‌مۆسیقاوه ئه‌نجام ده‌ده‌ن. بۆ وینه: ئاهه‌نگی سه‌رگۆرستانی شیخ محه‌مه‌د حه‌نیفه، که له‌ باشیک دایه و له‌ یه‌که‌م رۆژی هه‌ینی پاش سه‌ری سالی یه‌زیدی ده‌ست پێده‌کات؛ که به‌ر رۆژی هه‌ینی، پاش یه‌که‌م چوارشه‌مه‌ی مانگی گولان «نيسان» ی خۆره‌ه‌لاتی ده‌که‌وی (۱۰۲، ۷۴).

یه‌زیدییه‌کان هه‌ستی رێزگرتنی خۆیان به‌رامبه‌ر به‌م پیاوچه‌که‌ی خۆیان ده‌رده‌پرن. ئه‌و شه‌وه، قه‌ووال «ئاوازچران»، یان وه‌ک زانی روسی و کوردناس: ن. مار پیتیان ده‌لێت:

(۱) وه‌ک خۆم سالی ۱۹۷۸ز، له‌گه‌ل هاوریتیانی نووسه‌ر و شاعیر: عه‌بدوللا ناگرین، شیکۆ بیکه‌س، حوسین عارف، ره‌ئوف پێگه‌رد، محی‌الدین زه‌نگه‌نه، ئه‌حمه‌د محه‌مه‌د ئیسماعیل و... چه‌ندان خۆشه‌ویستی تر، سه‌ردانم کردوه.